

13^e voortgangsrapportage Binnenhof

09 mei 2025

Installatie torenkraan

Inhoud

1 Inleiding

1.1 Algemeen

2 Ontwikkelingen per complexdeel

2.1 Complexdeel Tweede Kamer

2.2 Complexdeel Eerste kamer

2.3 Complexdeel Raad van State

2.4 Complexdeel Algemene Zaken

2.5 Kelder

2.6 Buitenruimten

3 Projectbeheersing en risicomanagement

3.1 Ontwikkeling integrale planning

3.2 Ontwikkeling eindmijlpalen

3.3 Risicomanagement

3.4 Financiële risico's

4 Financiën

4.1 Budgetmutaties

4.2 Ontwikkeling kosten

4.3 Aangegane verplichtingen en gerealiseerde uitgaven

5 Overig

5.1 Tijdelijke huisvesting Algemene Zaken

5.3 Archeologie

5.3 Communicatie

5.4 Omgeving

1 Inleiding

1.1 Algemeen

Deze 13de voortgangsrapportage geeft inzicht in de stand van zaken van de renovatie van het Binnenhof over de periode september 2024 tot en met februari 2025. In de afgelopen periode zijn de eerste uitvoeringscontracten voor het complexdeel Tweede Kamer gesloten en zijn twee van de drie torenkranen geplaatst op het bouwterrein van het Binnenhof. Tegelijkertijd zijn ook de eerste werkzaamheden aan daken en schoorstenen afgerond. Op de Hofvijver wordt een tijdelijk bouwterrein opgebouwd om vanaf daar te kunnen werken aan de funderingsversterkingen, de gevels en de lekkages van de Hofvijver.

De voortgang van de werkzaamheden per complexdeel wordt in het volgende hoofdstuk beschreven. Daarna zal de integrale planning en het risicomanagement worden toegelicht. In het hoofdstuk financiën zal de actuele stand van zaken omtrent de financiën evenals de financiële beheersmaatregelen worden behandeld. Overige onderwerpen gerelateerd aan de Binnenhof renovatie zoals de tijdelijke huisvesting van het ministerie van Algemene Zaken en ontwikkelingen rondom communicatie en omgeving worden in het laatste hoofdstuk toegelicht.

Er begint steeds meer stabiliteit te komen in het financiële beeld van de renovatie. Daartegenover staat dat er budgetspanningen blijven door onder andere de hoge inflatie, oplopende prijsontwikkeling van lonen en materialen in de bouwsector, en de veranderde krappe marktsituatie. Om die reden is met de gebruikers van het Binnenhof, aannemers, architecten en ontwerpers gezocht naar opties om aanvullende versoberingen door te voeren. Het betreft hier versoberingen in de ontwerpen, taakstellende bezuinigingen door het beperken van kosten-opdrijvende eisen, en het optimaliseren van contracten. Daarnaast hebben het Rijksvastgoedbedrijf (RVB) en de gebruikers afgesproken zeer terughoudend te zijn met nieuwe verzoeken en scopewijzigingen die leiden tot kostbare aanpassingen van het ontwerpen en de uitvoering.

In de 9de voortgangsrapportage is de Kamer geïnformeerd over het door Mobilisation for the Environment (MOB) ingediende handhavingsverzoek bij de omgevingsdienst Zuid Holland Zuid, inzake de voorbereidende werkzaamheden die tot en met de zomer van 2023 hebben plaatsvonden. Op 24 januari 2024 is de natuurvergunning verleend. Zoals toegelicht in de 11de voortgangsrapportage heeft MOB ook beroep aangetekend bij de rechtbank Den Haag inzake het besluit van de omgevingsdienst Haaglanden om de natuurvergunning te verlenen. Het RVB is aangemerkt als belanghebbende in beide zaken. De zitting van de zaken zal plaatsvinden op 14 mei bij de rechtbank Den Haag. Een uitspraak wordt in de zomer van 2025 verwacht.

De aankomende periode zal in het teken staan van het sluiten van contracten voor de overige gebouwdelen van de Tweede Kamer, evenals voor de gebouwen van de Eerste Kamer en de Raad van State. Bij het sluiten van deze contracten zullen de aannemers hun uitvoeringsplanningen opleveren aan het RVB. Na het samenvoegen van deze verschillende uitvoeringsplanningen zal het programma Binnenhof renovatie eind 2025 een geactualiseerde integrale planning kunnen opleveren. Deze planning zal eind 2025 met de volgende (14^e) voortgangsrapportage Binnenhof renovatie aan uw Kamer worden verzonden.

2 Ontwikkelingen per complexdeel

2.1 Complexdeel Tweede Kamer (TK)

Werkzaamheden

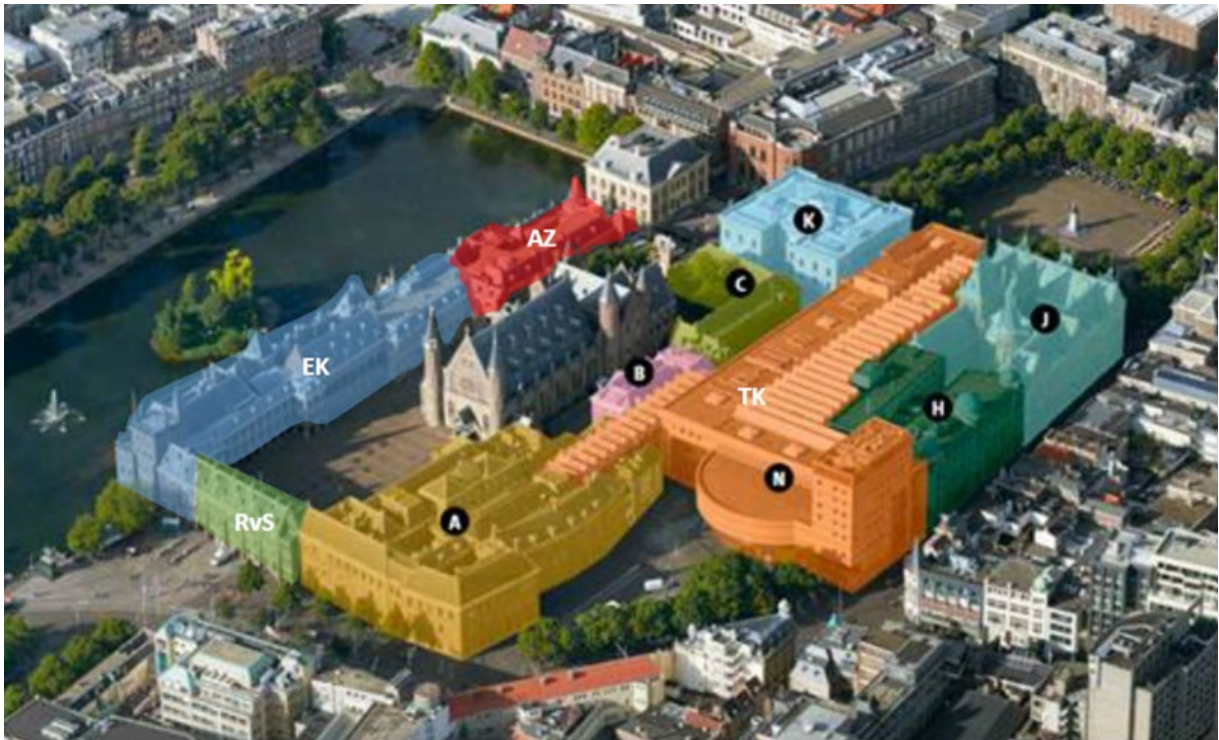
In het complexdeel TK zijn de eerste werkzaamheden inmiddels uitgevoerd en afgerond. Dit zijn werkzaamheden aan de gevels en daken van gebouw C en werkzaamheden aan de schoorstenen van gebouw A. Daarnaast wordt er gewerkt aan de kelderuitbreiding onder de Schepeltuin bij gebouw N en zijn inmiddels alle werkzaamheden ten behoeve van bescherming van monumentale delen van de gebouwen afgerond. Ook zijn er tijdelijke klimaatinstallaties aangebracht in de bebouwen en is een tijdelijke brandbeveiligingsinstallatie gemonteerd.

Tijdelijke klimaat installaties Tweede Kamer

In de afgelopen periode zijn nagenoeg alle oude technische installaties gesloopt en verwijderd uit de gebouwen. Deze oude installaties en ander sloopaafval worden met behulp van de recent geplaatste torenkranen uit de gebouwen gehesen. Op het moment zijn er twee torenkranen operationeel op het Binnenhof en wordt er gewerkt aan de fundatie van een derde torenkraan. Via hijsluiken in de daken van gebouw A en gebouw K worden materialen in en uit de gebouwen gehesen.

Het uitvoeringscontract voor gebouw C van de Tweede Kamer is in november 2024 gesloten met de aannemer. Concept offertes van de overige gebouwdelen zijn inmiddels ontvangen en gesprekken over de contractvorming zijn opgestart. Dit zal moeten leiden tot een uitvoeringsovereenkomst voor de volledige Tweede Kamer in de loop van 2025. De contracten worden, zoals in de vorige voortgangsrapportage toegelicht, gesloten volgens een aangepaste contractvorm om meer grip te houden op de kosten.

Gebouwdelen Binnenhof

Op de Hofplaats waar de nieuwe publieksentree is voorzien, zijn de resten van de fundering van de Spuiport gevonden. De afgelopen periode is onderzocht welke scenario's er zijn voor een toekomstige bestemming van de onderdelen van deze poort en wat de financiële en planningsconsequenties zijn. Hierover zal de komende periode nog nader overleg plaatsvinden met onder meer de gemeente Den Haag, de gebruiker Tweede Kamer en de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed. De insteek van het RVB hierbij is om tot een oplossing te komen die geen effect op planning en kosten zal hebben. De uitkomsten worden in een volgende voortgangsrapportage toegelicht.

Werkzaamheden daken Tweede Kamer

Ontwerp

De definitief technisch ontwerpen voor alle gebouwdelen van de Tweede Kamer worden dit voorjaar vastgesteld. Hierbij zijn in overleg met de gebruiker ook versoeringen doorgevoerd. Deze versoeringen zijn meegegeven aan de aannemers en waar nodig nader uitgewerkt in het ontwerp. Ook zijn de uitkomsten en resultaten van de in de vorige voortgangsrapportage genoemde mock-ups in de ontwerpen verwerkt. Deze mock-ups zijn uitgevoerd om constructiedetails te evalueren, prestaties van ontwerp oplossingen te testen en te kijken hoe kritische installaties het beste kunnen worden ingepast in de gebouwen.

Ook het definitief ontwerp van de publieksentree wordt dit voorjaar vastgesteld. Het technisch ontwerp (TO) van de publieksentree is in de afrondende fase waarna kan worden gestart met het toetsproces. Het TO dient als basis voor de uitvoeringsovereenkomst met de aannemer.

2.2 Complexdeel Eerste Kamer (EK)

Werkzaamheden

Voor onder meer de gevelwerkzaamheden van complexdelen Eerste Kamer en Algemene zaken wordt een strook langs de gebouwen aan de Hofvijver tijdelijk ingericht als bouwplaats. De strook van zo'n 15 bij 180 meter wordt afgezet met damwanden en gevuld met zand waarop betonplaten worden gelegd. Deze tijdelijke bouwstrook zal worden gebruikt om vanaf daar funderingsversterkingen uit te voeren en de gevels van het Binnenhof aan de Hofvijver te herstellen en lekkages te verhelpen.

Opbouw werkterrein Hofvijver. David van Dam / de Volkskrant

In de gebouwen van de Eerste kamer zijn in de afgelopen periode herstelwerkzaamheden uitgevoerd aan de instabiele monumentale trappen en is het laatste asbest verwijderd. Daarnaast zijn er enkele archeologische onderzoeken gedaan naar nieuwe vondsten onder de Eerste Kamer en Raad van State.

Ontwerp

Het definitief ontwerp voor de gebouwdelen van de Eerste Kamer is vastgesteld en de omgevingsvergunning is aangevraagd en verkregen. In overleg met de gebruiker en de aannemer zijn ook enkele versoeringen bepaald welke worden verwerkt in het technisch ontwerp. Het technisch ontwerp voor de Eerste Kamer is in de afrondende fase waarna kan worden gestart met het toetsproces. Het TO dient als basis voor de uitvoeringsovereenkomst met de aannemer.

2.3 Complexdeel Raad van State (RvS)

Werkzaamheden

In deze periode is aanvullend onderzoek gedaan naar historische constructies en de samenstelling van de bodem onder de gebouwen van de Raad van State waar de uitbreiding van de souterrain is voorzien. Hierbij zijn enkele archeologische vondsten gedaan, waarover meer in hoofdstuk 5.2. De monumentale trappen in het complexdeel Raad van State zijn met tijdelijke hulpconstructies verstevigd en er is gestart met de voorbereiding voor de renovatie van de gevels en daken aan de Buitenhofzijde van het gebouw.

Tijdelijke hulpconstructie monumentaal trappenhuis Raad van State

Ontwerp

Het definitief ontwerp voor de gebouwdelen van de Raad van State is vastgesteld en de omgevingsvergunning is aangevraagd en verkregen. In overleg met de gebruiker en de aannemer zijn ook diverse versoeringen bepaald welke worden verwerkt in het technisch ontwerp. Het technisch ontwerp voor de Raad van State is in de afrondende fase waarna kan worden gestart met het toetsproces. Het TO dient als basis voor de uitvoeringsovereenkomst met de aannemer.

2.4 Complexdeel Algemene Zaken (AZ)

Werkzaamheden

Het ministerie van Algemene zaken is eind augustus 2024 verhuisd naar de overbruggingshuisvesting op de Turfmarkt. In februari 2025 is het pand overgedragen aan het programma Binnenhof renovatie en zijn de werkzaamheden begonnen. Vanaf september 2024 hebben er wel al archeologische opgravingen plaatsgevonden op het terrein voor het complexdeel AZ en rondom de Grafelijke Zalen. In het complexdeel AZ zelf is begonnen met de eerste asbestsaneringen en wordt onderzoek gedaan naar de staat van het gebouw.

Ontwerp

Aangezien de tijdelijke huisvesting aan de Bezuidenhoutseweg 73 voor AZ niet op tijd beschikbaar was op 31 juli 2024, en AZ op last van de gemeente Den Haag niet langer aan het Binnenhof kon verblijven, waren er extra inspanningen nodig voor het realiseren van een overbruggingshuisvesting. Deze is gevonden aan de Turfmarkt. Door deze extra inspanningen is het toetsen van het ontwerp van het complexdeel AZ aan het Binnenhof vertraagd. Het definitief ontwerp (DO) voor de gebouwdelen ligt ter beoordeling bij de gebruiker. Dit ontwerp zal deze zomer kunnen worden vastgesteld.

Na vaststelling van het DO worden de vergunningstukken voor de omgevingsvergunning voorbereid, deze zullen in Q3 2025 gereed zijn voor indiening. Omdat het merendeel van de onderzoeken nog moet starten is er in het DO slechts beperkt rekening gehouden met deze onderzoeken. Er is een risico dat het ontwerp nog aanpassing behoeft op basis van de bevindingen die naar voren komen uit deze onderzoeken. Denk hierbij aan de onvoorziene complicaties bij het inpassen van installaties, constructieve gebreken of archeologische vondsten.

2.5 Kelder

De realisatie van de kelder bestaat uit twee delen; de betonnen bak zelf (het constructieve deel) en de inbouw in de kelder (het technische deel). Deze twee delen worden achtereenvolgens en los van elkaar uitgevoerd.

Werkzaamheden

De werkzaamheden van het constructieve deel van de kelder lopen op schema. Deze werkzaamheden zullen in de komende periode worden voortgezet en lopen door tot medio 2027.

De voorbereidende werkzaamheden voor het technische deel zijn in derde kwartaal van 2024 opgestart. Tijdens de werkzaamheden aan de kelderbak is geconstateerd dat de funderingen van de Grafelijke Zalen extra moeten worden versterkt. Deze funderingsversterkingen zijn (ongeacht het wel of niet renoveren van de Grafelijke Zalen) nodig voor de aansluiting van de bestaande en toekomstige installaties van de Grafelijke Zalen. Hiervoor wordt een ontwerp opgesteld en wordt de impact in tijd en kosten in beeld gebracht.

Ontwerp

Het definitief ontwerp van het technische deel is in de afgelopen rapportageperiode getoetst en vastgesteld. Momenteel wordt gewerkt aan de uitwerking van technisch ontwerp, het TO zal naar verwachting in de zomer van 2025 kunnen worden vastgesteld.

2.6 Buitenruimten

Werkzaamheden

De eerste voorbereidende werkzaamheden voor de aanleg van de buitenruimten rondom Grafelijke Zalen en Opperhof zijn in de afgelopen periode uitgevoerd. Deze werkzaamheden zijn onder andere het verwijderen en opslaan van een aantal hekwerken en diverse lantaarns rondom de Grafelijke Zalen. De daadwerkelijke herinrichting van de volledige buitenruimten met bestrating en

beplanting is in de laatste fase van de renovatie voorzien, nadat alle gebouwen aan de buitenkant volledig zijn gerenoveerd.

Ontwerp

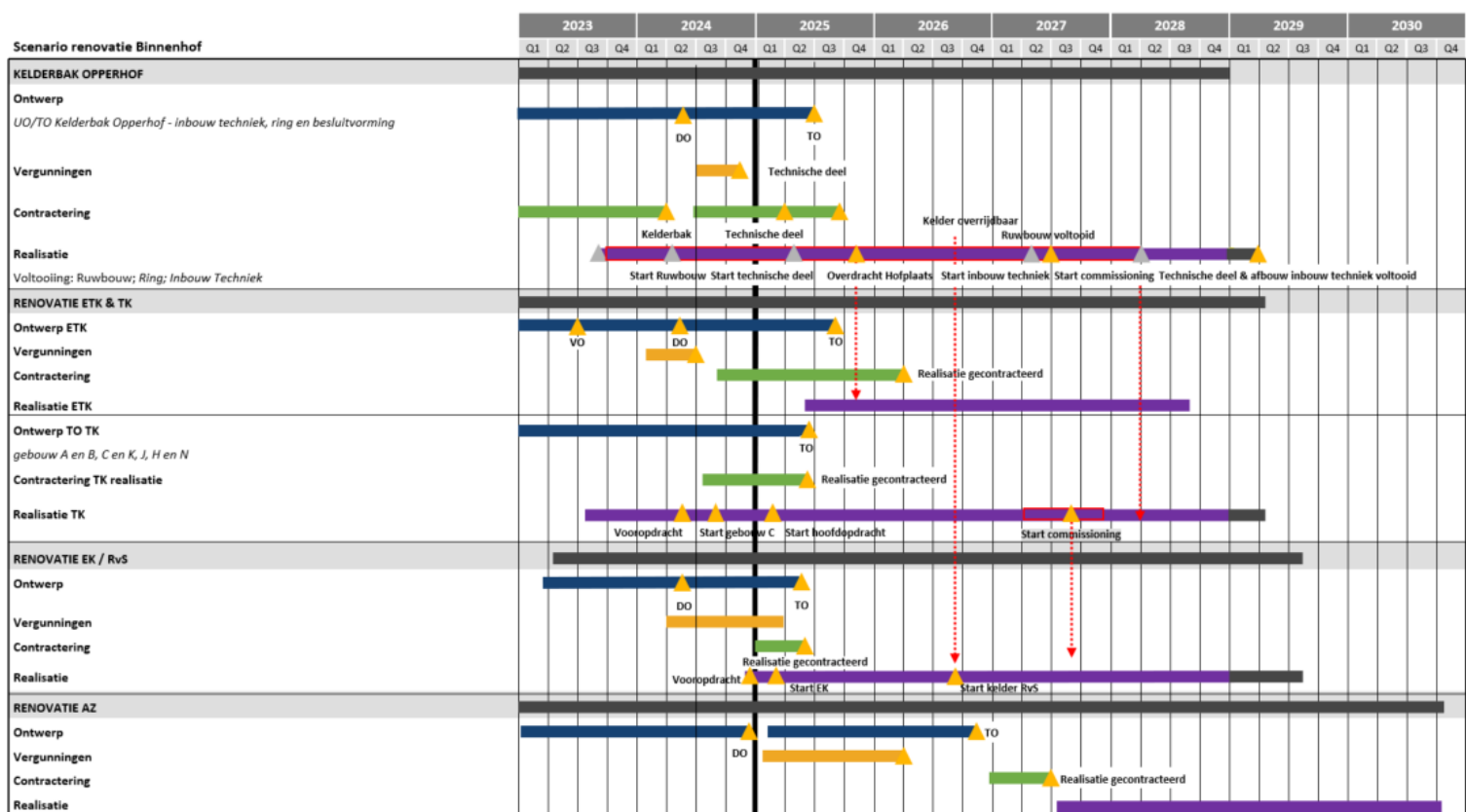
In de afgelopen periode hebben meerdere simulatiesessies plaatsgevonden voor de vaste evenementen op en rondom het Binnenhof. Denk hierbij aan Prinsjesdag, Veteranendag en ontvangsten van buitenlandse staatshoofden en regeringsleiders. De ontwerpen zijn hierop aangepast.

Het definitief ontwerp voor de maaiveldinrichting van de buitenruimten is gereed en het definitief ontwerp van de volledige buitenverlichting is gereed en getoetst. De vergunningsaanvraag wordt nu in samenspraak met de adviescommissie openbare ruimte (ACOR) voorbereid. De technisch ontwerpfase hiervoor is inmiddels opgestart.

3 Projectbeheersing en Risicomanagement

3.1 Ontwikkeling integrale planning

De huidige integrale planning is weergegeven in onderstaande figuur.

Door het doorvoeren van de versoeringen in de ontwerpen en extra inspanningen die zijn gedaan in de technische uitwerking zijn de volgende ontwerpen vertraagd:

- De afronding van het TO van het technische deel van de kelder is met zes maanden vertraagd tot Q2 2025. Om geen tijd te verliezen is het TO van een aantal onderdelen voorgetrokken.

- De afronding van het TO Eerste Kamer en Raad van State is met zes maanden vertraagd tot Q2 2025. Ook hier zijn een aantal onderdelen van het TO vooruit getrokken om geen vertraging op te lopen.
- De goedkeuring van het DO Algemene Zaken is met drie maanden vertraagd. Na goedkeuring van het DO zal het TO worden opgepakt.

In de planning van de werkzaamheden zijn de volgende punten op te merken:

- Om risico 's in de planning te beperken zijn diverse vooropdrachten verstrekt en werkzaamheden in onder andere de Eerste en Tweede Kamer eerder gestart.
- Om risico's in de planning te mitigeren zijn onderdelen van het TO van de kelderbak voorgetrokken.
- De archeologische onderzoeken rondom de Spuiportfundering en de Hofplaats zullen de komende periode tot afspraken leiden. Naast financiële consequenties zal ook de impact op de planning worden meegenomen. De insteek van het RVB hierbij is om tot een oplossing te komen die geen effect op planning en kosten zal hebben.
- Begin 2025 zijn de voorgetrokken werkzaamheden gestart aan de gevels en daken van de Eerste Kamer, Raad van State en Gebouw A van de Tweede Kamer.
- Om de funderingsversterkingen en werkzaamheden aan gevels en daken uit te voeren is er extra werkruimte gecreëerd op de Hofvijver. Tevens is hiermee extra bouwruimte gecreëerd om de efficiëntie van de bouwplaats te verhogen.

3.2 Ontwikkeling eindmijlpalen

Zoals in eerdere voortgangsrapportages aangegeven is niet eerder dan eind 2028 voorzien dat de eerste delen van de complexen opgeleverd kunnen worden aan de gebruikers. Deze planning staat onder druk. Op het moment zijn er nog diverse onzekerheden aanwezig die eventuele vertraging kunnen veroorzaken, zoals:

- Uitkomsten van (bouwkundige) onderzoeken en eventuele bouwkundige tegenvallers bij realisatiefase.
- Uitkomsten van (deels nog uit te voeren) archeologische onderzoeken rondom de grafelijke zalen en de Hofplaats en inpassen archeologische vondsten in het ontwerp (Spuiport).
- Afronding en toetsing van de laatste ontwerpen.
- Ontwikkeling van de marktomstandigheden, met name de beschikbaarheid van voldoende (elektrisch) materieel en gekwalificeerd personeel.
- Contractuele (plannings)afspraken met de aannemers. Het contracteringsproces met alle aannemers loopt behalve voor AZ (nog geen TO beschikbaar).
- Afhankelijkheden tussen complexdelen in relatie tot commissioning.
- Het verloop van het bezwaar tegen de verleende natuurvergunning en vertragingen in komende vergunningstrajecten.

Voor delen van het project wordt nog gezocht naar optimalisaties in bouw-efficiëntie en planning. Dit heeft voornamelijk te maken met de beperkt beschikbare fysieke ruimte voor bouwlogistiek en de randvoorwaarden van de natuurvergunning.

Nu de ontwerpen in de afrondende fase zijn en daarmee ook duidelijk is wat precies gebouwd moet worden, worden uitvoeringsplanningen van de aannemers geleverd als onderdeel van het contracteringsproces. Hiermee komt belangrijke informatie beschikbaar om de integrale planning te herijken en met meer zekerheid te kunnen aangeven wanneer de gebouwdelen van het Binnenhofcomplex daadwerkelijk kunnen worden opgeleverd. De komende maanden wordt per complexdeel de planning geactualiseerd en opnieuw afgestemd op de belangrijkste raakvlakken tussen de complexdelen. Na het samenvoegen van deze verschillende uitvoeringsplanningen zal het programma Binnenhof renovatie eind 2025 een geactualiseerde integrale planning kunnen opleveren.

3.3 Risicomanagement

Een goede beheersing van het project en de risico's, en het verder ontwikkelen van de risicorapportages is in lijn met de toezegging aan de Kamer hierover. In de onderstaande tabel zijn de top risico's gerangschikt op basis van de uitkomsten van de risicoanalyse. In de tabel is ook de trend in de verslagperiode (stijgend, gelijk of dalend) aangegeven.

Ontwikkeling top 10 risico's en actuele beheersmaatregelen

Positie	Top 10 Risico's	Trend
1	De ontwerpen of marktaanbieding is niet passend te krijgen binnen de financiële randvoorwaarden	=
2	RVB en opdrachtnemers bereiken niet tijdig overeenstemming over de aanbieding gedurende prijsvormingsfase	=
3	De geringe beschikbaarheid van bouwplaatsruimte op en rondom het Binnenhof leidt tot bouw logistieke knelpunten	=
4	Gevoelig geclassificeerde informatie over het programma wordt openbaar	▲
5	Het RVB staat onvoldoende gesteld voor de realisatie van het Programma Renovatie Binnenhof (herformulering)	▲
6	Risico op vertraging programma doordat er spanning zit tussen de integrale planning en de uitvoeringsplanningen van de aannemers	Nieuw
7	De uitkomsten van bouwkundige en archeologische onderzoeken leiden tot vertragingen (herformulering)	=
8	De bouwwerkzaamheden en brand leiden tot (onherstelbare) schade aan de monumentale gebouwen (herformulering)	▲
9	De bouwwerkzaamheden leiden tot onveilige situaties voor de omgeving	▲
10	Verzoeken tot uitbreiding van de scope hebben impact op kosten en doorlooptijd van het ontwerpproces (herformulering)	▼

1. De ontwerpen of marktaanbieding is niet passend te krijgen binnen de financiële randvoorwaarden (gelijk)

Per voorjaarsnota 2024 is het budget voor de renovatie van het Binnenhof verhoogd. Ondanks het toegenomen budget blijft het risico voor het niet passend krijgen van ontwerpramingen en/of marktaanbiedingen binnen het budgettaire kader onverminderd hoog. De marktprijzen van de ontwerpen van de deelprojecten zijn door de marktspanning significant hoger dan vooraf ingeschat en nog stijgende mede door de hoge inflatie. De indexatie van de budgetten compenseren deze marktspanning momenteel onvoldoende waardoor het risico stijgt.

Als beheersing hiervoor worden momenteel vastgestelde versoberingen zoals reeds genoemd in hoofdstuk 2 in de projecten doorgevoerd om de marktaanbieding passend te krijgen binnen het budgettaire kader. Daarnaast worden er ook contractuele mogelijkheden gezocht om binnen het contract besparingen te realiseren door te sturen op efficiëntie.

2. RVB en opdrachtnemers bereiken niet tijdig overeenstemming over de aanbidding gedurende prijsvormingsfase (gelijk)

Uit de lopende onderhandelingen met de aannemers wordt duidelijk dat de marktprijzen nog immer stijgen en dat het budget en de aanbiedingen van de marktpartijen soms ver uit elkaar liggen. Dit risico is nog steeds aanwezig met als effect dat de onderhandelingen tussen het RVB en de aannemers langer duren of zelfs niet tot overeenstemming leiden. Dit risico heeft dan ook een significant tijdsgevolg.

De beheers strategie met betrekking tot dit risico omvat onder andere:

- Het aanpassen van contractvormen; in 2024 is gestart met het contracteren van gebouwdelen met een aangepaste contractvorm. In de 12de voortgangsrapportage is deze contractvorm toegelicht.
- Het aangaan van vooropdrachten om vertraging in de uitvoering te voorkomen.

3. De geringe beschikbaarheid van bouwplaatsruimte op en rondom het Binnenhof leidt tot bouwlogistiek knelpunten (gelijk)

In de verslagperiode zijn diverse werkzaamheden gestart die beslag leggen op de bouwplaatsruimte. Dit betreft onder andere de werkzaamheden aan de daken en gevels en het plaatsen van de bouwkransen. Het komende jaar worden de werkzaamheden geïntensiveerd en zal de beschikbare ruimte volledig in gebruik worden genomen. Met de uithuizing van AZ komt het terrein voor de entree van AZ na uitvoering van bodem- en archeologisch onderzoek beschikbaar.

Ter beheersing van dit risico zijn tussen het RVB en de bouwende partijen afspraken vastgelegd in een samenwerkingsovereenkomst genaamd PACT 800. Dit PACT 800 (vernoemd naar de 800 jaar historie op het Binnenhof) ziet toe op heldere richtlijnen en soepele samenwerking tussen het alle bouwende partijen op het Binnenhof. Het PACT 800 wordt waar nodig geactualiseerd.

Naast efficiënt gebruik van de bouwplaatsruimte is de aanleg van een werkterrein op de Hofvijver gestart. Het gebruik van dit terrein beperkt de onderlinge afhankelijkheden en verlicht logistieke knelpunten.

4. Gevoelig geclassificeerde informatie over het programma wordt openbaar (stijger)

Nu meer projecten in de realisatiefase zitten, of in die richting gaan, wordt het compartiment van mensen die werken of in aanraking kunnen komen met gevoelige informatie onvermijdelijk groter. Dit leidt ertoe dat ondanks de genomen beheersmaatregelen dit risico verder stijgt.

De belangrijkste beheersmaatregelen liggen in de vertaling van vigerende RAL-lijsten in o.a. informatiebeveiligingsbeleid, bouwplaats-beveiligingsplannen en audits. Over de voortgang, knelpunten en incidenten is structureel contact met informatiebeveiliging verantwoordelijken binnen het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK).

5. Het RVB staat onvoldoende gesteld voor de realisatie van het Programma Binnenhof renovatie (herformulering) (stijger)

Het programma Binnenhof renovatie is het grootste renovatieproject dat ooit in Nederland is uitgevoerd. Naast het risico gerelateerd aan de (beperkte) capaciteit van de programmaorganisatie heeft het RVB geen (of beperkte) bestaande processen en werkwijzen beschikbaar voor een programma op deze schaal. Ook in de gerapporteerde periode blijven de tekorten in capaciteit hoog. De transitie van het ontwerp- naar realisatiefase van meerdere complexdelen vraagt daarbij ook om meer uitvoeringsdeskundigheid van de programmaorganisatie, met name bij technisch- en

contractmanagement. Uitbereiding van de capaciteit verloopt moeizaam vanwege schaarste op de arbeidsmarkt en taakstellingen binnen de Rijksoverheid. Ook de handhaving op de wet DBA heeft hier een impact.

Als beheersing van dit risico is de programmaorganisatie verder aan het professionaliseren rondom de processen en werkwijzen. Zo zijn nieuwe/aangepaste processen ontworpen voor planning, wijzigingen en risicomanagement. Ook de switch naar een andere contractvorm vraagt om aanpassingen van de werkwijzen.

In de beheersing van het risico wat betreft capaciteit is de capaciteitsbehoefte meerjarig inzichtelijk gemaakt. Hierdoor kan actief gestuurd worden op het tijdig aantrekken en behouden deskundig van personeel.

6. Risico op vertraging programma doordat er spanning zit tussen de integrale planning en de uitvoeringsplanningen van de aannemers (nieuw)

Met de afronding van de ontwerpen worden door de aannemers de uitvoeringsontwerpen en bijbehorende planningen geactualiseerd en verder uitgewerkt. Hierbij ontstaan verschillen tussen de bestaande integrale programmaplanning en de uitvoeringsplannen. De planningen en de vaststelling van contractmijlpalen zijn onderdeel van de lopende onderhandelingen. Eind 2025 is het grootste deel van de werkzaamheden gecontacteerd en wordt de integrale planning herijkt.

De beheers strategie omvat:

- Met de aannemers kritisch kijken naar de uitvoeringsplannen, waarmee het RVB inventariseert of er kansen zijn om te versnellen.
- Verder uitwerken van het plan over hoe de installaties die per complexdeel worden gemaakt zelfstandig werken maar ook werken in samenhang met de installaties die voor het gehele Binnenhof gemaakt zijn (commissioning).
- In contracten worden stimulansen opgenomen om efficiënt (tijd/geld) werken te belonen.

7. De uitkomsten van bouwkundige en archeologische onderzoeken leiden tot vertraging (herformulering)

De benodigde bouwkundige onderzoeken, met uitzondering van AZ, zijn afgerond. In de verslagperiode zijn onder andere de laatste onderzoeken bij de RvS afgerond. De uitvoering van het resterende archeologische onderzoeken op de Hofplaats en het verwijderen van de gevonden Spuiport volgen nog nadat de Hofplaats weer (deels) is vrijgegeven. De actuele beheersing blijft gericht op het zo spoedig mogelijke afronden van de onderzoeken

8. De bouwwerkzaamheden of brand leiden tot (onherstelbare) schade aan de monumentale gebouwen (stijger)

Met het toenemen van bouwactiviteiten neemt ook de kans op brand en (onherstelbare) schade aan de monumenten toe. Er worden vele maatregelen genomen om de kans op schade aan de omgeving te verkleinen. Desondanks blijft dit risico bestaan. De fundamenteen van het Binnenhof zijn verouderd. Bovendien vereist de bouw van de kelderbak en de uitbreiding van de ingang van de Tweede Kamer aanzienlijke ontgravingen in de buurt van monumentale gebouwdelen.

Om risico's te beheersen of te reduceren, gebruikt het programma alle beschikbare technologische middelen, zoals:

- Passende beheersmaatregelen zoals het aanbrengen van tijdelijke brandmeldinstallaties en de inzet van brandwachten. Het risico op brandschade blijft hoog geclassificeerd door de hoge gevolgschade (kleine kans, groot gevolg).

- Om het risico op schade te beperken wordt in gezet op continue monitoring van de gebouwen via onder andere bewegingssensoren en reguliere metingen en controles om het risico op schade te mitigeren.

9. De bouwwerkzaamheden leiden tot onveilige situaties voor de omgeving (stijger)

Nu meerdere complexdelen in de realisatiefase komen nemen de bouwlogistieke bewegingen in en rondom het Binnenhof toe. Dit zorgt ervoor dat de kans op onveilige situaties in de omgeving toeneemt.

De beheers strategie omvat:

- Afspraken over de borging van veiligheid vastgelegd in het integrale kader veiligheid en PACT800.
- Maatregelen getroffen om risico's voor de omgeving te mitigeren. Voorbeeld is de inzet van extra verkeersbegeleiders.

10. Verzoeken tot uitbreiding van de scope hebben impact op kosten en doorlooptijd van het ontwerpproces (daler)

Scopewijzigingen die laat in het (ontwerp)proces en gedurende de contractvoorbereiding worden ingebracht kunnen zowel op tijd en geld aspecten grote impact hebben. Het uitgangspunt is dat wijzigingen in het ontwerp in principe niet mogelijk zijn.

Als beheersmaatregel heeft het programma desondanks een integraal (scope-) wijzigingenproces opgesteld waarbij de impact en besluitvorming navolgbaar wordt vastgelegd. Nieuwe klantwensen zullen eerst worden beoordeeld op impact. Per project wordt gekeken hoe hier verder invulling aan kan worden gegeven. Afspraken over het proces en de omgang met klantwensen zijn vastgelegd in het Bestuurlijk Overleg.

3.4 Financiële risico's

Naast de generieke top 10 is, naar aanleiding van de motie Welzijn (34293, nr.143) in deze rapportage de financiële top 10-risico's toegevoegd. Er is een overlap met de overall top 10-risico's doordat daar geld ook meegenomen wordt als gevolgklasse. Daarnaast wordt in 4.2 samengevat welke belangrijke financiële risico's na het afsluiten van de contracten nog resteren.

Voor de financiële waardering van risico's worden de volgende uitgangspunten gehanteerd:

- Voor wat betreft de waardering van de risico's dient onderscheid gemaakt te worden naar de kans van optreden en de impact bij optreden van het risico.
- De kans van optreden van risico's bevindt zich in de bandbreedte van 0% tot 100%.
- Voor de kwantitatieve waardering van de impact op het aspect geld wordt ook een spreiding in het risicoregister opgenomen. Dit wordt gedaan door gebruik te maken van de PERT-methodiek en als zodanig de impact van elk risico met 3 waardes te kwantificeren, te weten:
 - o Minimale waarde (min): de laagst mogelijke impact bij optreden van het risico. Dit kan ook 0 zijn.
 - o Meest waarschijnlijke waarde bij optreden van het risico.
 - o Maximale waarde (max): de hoogst mogelijke impact (worst-case) bij optreden van het risico.
- Indien beheersmaatregelen genomen of in uitvoering zijn, wordt rekening gehouden met de effecten (voorkomen of impact bij optreden beperken).
- Individuele projectrisico's en programma risico's worden gewaardeerd en zijn geclusterd tot een set van circa 60 gelijksoortige top risico's om op programmaniveau te kunnen sturen. De omvang van de risicowaarde wordt afgezet tegen de beschikbare risicoserveringen in het budget. Indien noodzakelijk worden reserveringen aangepast op basis van de ontwikkeling van de risicowaarde.

Ook in volgende voortgangsrapportages zal deze top 10 terug komen. Hierbij kan het zijn dat met het aanpassen of verbeteren van de rapportagemethodes de invulling van dit deel van de rapportages nog wordt aangepast.

Ontwikkeling top 10 financiële risico's en actuele beheersmaatregelen

Positie	Top 10-financiële risico's	Verwachtingswaarde geld
1	De markt aanbidding is niet passen te krijgen binnen de financiële randvoorwaarden	>100 M
2	Vertraging leidt tot extra kosten die niet gedekt zijn	>50M
3	Er ontstaat een informatielek	25M-50M
4	Het ontwerp en de kwaliteit van werkzaamheden en materialen zijn niet toekomstbestendig (bv cybersecurity)	25M-50M
5	Onvoorziene tegenvallers in de uitvoering leiden tot extra kosten	10M-50M
6	De bouwwerkzaamheden leiden tot onherstelbare schade aan de monumentale gebouwdelen	15M-25M
7	De bestaande processen en werkwijzen sluiten niet aan bij het uitvoeren van een programma op deze schaal	15M-25M
8	De uitkomsten van bouwkundige en archeologische onderzoeken leiden tot vertraging	10M-25M
9	Het ontwerp is niet passen te krijgen binnen budget	5M-15M
10	Er ontstaat schade aan de omgeving door de uitvoering van bouwwerkzaamheden	5M-15 M

De risico en beheers strategie worden hieronder alleen toegelicht indien deze niet in algehele top 10 zijn opgenomen

1. De marktaanbidding is niet passend te krijgen binnen de financiële randvoorwaarden

Zie top 10-risico's: De ontwerpen of markt aanbidding is niet passend te krijgen binnen de financiële randvoorwaarden. Dit risico omvat ongeveer de belangrijkste risico's die kunnen leiden tot de overschrijding van het budgettaire kader. In de periode tot de start van de uitvoering betreft dit met name het risico op verdere marktspanning, de nog te ontvangen marktprijzen laten een sterkere stijging laten zien dan de budgetindexatie.

In de uitvoeringsfase zal dit risico geherformuleerd worden omdat dan gestuurd wordt op kostenbeheersing binnen de kaders van de contracten. De risico's met mogelijke financiële gevolgen voor de uitvoeringsfase zijn nader geduid in 4.2.

2. Vertraging leidt tot extra kosten die niet gedekt zijn

In de deze top 10 zijn diverse risico's opgenomen die tot vertragingen kunnen leiden (o.a. 3, 5, 7 en 8) en daarnaast is in 3.2 een overzicht opgenomen van onzekerheden die tot vertraging kunnen leiden. De verdragingskosten bestaan onder andere uit de doorlopende bouwplaats kosten (materieel/ beveiliging etc.), personele inzet die langer doorlopen wanneer er vertraagd wordt. De oorzaken voor de vertraging zijn terug te vinden in de generieke top 10.

Om de financiële gevolgen niet dubbel te kwantificeren is ervoor gekozen om alle verdragingskosten op één plek te koppelen aan financiële gevolgen gerelateerd aan de totale vertraging van het programma.

3. Er ontstaat een informatielek

Zie top 10-risico's: Gevoelig geclassificeerde informatie over het programma wordt openbaar.

4. Het ontwerp en de kwaliteit van werkzaamheden en materialen zijn niet toekomstig bestendig

Tijdens de renovatie van het Binnenhof kunnen tegenvallers optreden die van invloed zijn op de toekomstige bestendigheid van het gebouw. Daarbij kan de beschikbare expertise van opdrachtnemers met betrekking tot de specifieke uitdagingen van de renovatie van dit eeuwenoude complex soms beperkend zijn. Gezien de onduidelijkheden over de constructieve staat van het gebouw, vormt dit een aanzienlijk financieel risico.

Het verder onderzoeken van de constructieve staat en het toetsen van het ontwerp zijn de belangrijkste beheersmaatregelen. Ook kunnen technologische ontwikkelingen (bv Cybersecurity) invloed hebben op de toekomstbestendigheid van de ontwerpen.

5. Onvoorziene tegenvallers in de uitvoering leiden tot extra kosten

Ondanks de uitgebreide bouwkundige en archeologische onderzoeken die voorafgaand aan de renovatie van het Binnenhof zijn uitgevoerd, bestaat de mogelijkheid dat er tijdens de daadwerkelijke werkzaamheden alsnog onverwachte tegenvallers aan het licht komen. De grootschaligheid van dit project, in combinatie met de historische waarde en de ouderdom van het complex, maken dat er altijd elementen zijn die moeilijk vooraf in te schatten of volledig te onderzoeken zijn.

Het zo snel mogelijk uitvoeren van onderzoeken blijft de belangrijkste beheerstrategie.

6. De bouwwerkzaamheden leiden tot (onherstelbare) schade aan de monumentale gebouwdelen

Zie top 10-risico's: De bouwwerkzaamheden en brand leiden tot (onherstelbare) schade aan de monumentale gebouwen (herformulering).

7. De bestaande processen en werkwijzen sluiten niet aan bij het uitvoeren van een programma op deze schaal

Dit renovatieproject is het grootste dat ooit in Nederland is uitgevoerd. Hierbij volstaan de reguliere processen en richtlijnen niet. Dit vanwege de omvang en complexiteit van het programma, met meerdere deelprojecten en een groot financieel volume. Dit gebrek aan passende werkwijzen kan leiden tot inefficiënties in de uitvoering en risico's van inconsistentie, en impact op de financiën. Om dit risico te beheersen, werkt de programmaorganisatie aan de professionalisering van haar processen en het aantrekken van uitvoeringsdeskundigheid. Zie verder top 10 risico's.

8. De uitkomsten van bouwkundige en archeologische onderzoeken leiden tot vertraging

Zie top 10-risico's: De uitkomsten van bouwkundige en archeologische onderzoeken leiden tot vertragingen (herformulering).

9. Het ontwerp is niet passend te krijgen binnen budget

Dit risico onderscheidt zich van het risico "de marktaanbieding is niet passend te krijgen binnen de financiële randvoorwaarden" doordat dit risico zich richt op het vaststellen van een betaalbaar- gecontroleerd - ontwerp, los van de marktaanbieding. De kosten van ontwerpen worden op basis van de door het RVB opgestelde kostenramingen getoetst aan het budget.

Omdat de ontwerpen vrijwel afgerond zijn en getoetst zijn op inpasbaarheid, hebben de resterende financiële waarden betrekking op noodzakelijke aanpassingen in de ontwerpen

gedurende de uitvoeringsfase, bijvoorbeeld als gevolg van archeologische vondsten. Deze vondsten kunnen leiden tot ontwerpwijzigingen of vertragingen, waardoor verdere budgetaanpassingen noodzakelijk zijn.

Dit risico wordt beheerst door het doorvoeren van versoeringen in het ontwerp en door het voorkomen van niet-noodzakelijke scopewijzigingen.

10. Er ontstaat schade aan de omgeving door de uitvoering van bouwwerkzaamheden

Er worden vele maatregelen genomen om de kans op schade aan de omgeving te verkleinen. Desondanks blijft dit risico bestaan. De fundamenteën van het Binnenhof zijn verouderd, en de specifieke eigenschappen zijn nog niet volledig in kaart gebracht. Dit kan ook gelden voor de omliggende gebouwen. Bovendien vereist de bouw van de kelderbak en de uitbreiding van de ingang van de Tweede Kamer aanzienlijke ontgravingen.

Om risico's te beheersen of te reduceren verminderen, gebruikt het programma alle beschikbare technologische middelen in om overlast tot een minimum te beperken.

4 Financiën

4.1 Budgetmutaties

Zoals in eerdere voortgangsrapportages aangegeven, is de doelstelling dat de Binnenhof renovatie binnen de afgesproken randvoorwaarden en vastgestelde kaders gerealiseerd wordt. Dit gecombineerd met de jaarlijkse indexatie van het prijspeil en de vier disclaimers. Deze zijn relevant voor het moeten bijstellen van tijd en geld als gevolg van: 1. Marktspanning 2. Extra eisen beveiliging 3. Extra eisen duurzaamheid 4. Onvoorziene technische uitvoeringsrisico's.

Hierbij wordt één keer per jaar, bij de voorjaarsnota, een beroep op de betreffende disclaimer(s) gedaan, wanneer er voldoende zekerheid bestaat over de omvang van het extra benodigde budget.

In de 11de voortgangsrapportage is gemeld dat rekening moet worden gehouden met een bedrag van circa € 2 miljard voor de renovatie. Ondanks het toegenomen budget blijft het risico voor het niet passend krijgen van ontwerpramingen en/of marktaanbiedingen binnen het budgettaire kader hoog (zie nummer 1 bij risicoparagraaf).

Naar aanleiding van de voorjaarsnotabesluitvorming 2024 is het actuele totale budget voor de renovatie en de tijdelijke huisvestingen vastgesteld op € 1.651,9 mln. (prijspeil 1-1-2024).

In de vorige voortgangsrapportage is aangegeven dat bij voorjaarsnota 2024 alleen middelen aan artikel 9 van de BZK begroting toegevoegd zijn voor zover deze daadwerkelijk tot aan de voorjaarsbesluitvorming 2025 nodig zijn om verplichtingen aan te kunnen gaan.¹ Tevens is aangegeven dat twee bedragen worden meegenomen bij de besluitvorming over de voorjaarsnota 2025:

1. Het restant van de geraamde budget. (€ 103,5 mln.)
2. Een beroep op de PM-post disclaimer marktspanning.²

¹ Per 2025 wordt dit artikel 4 van de begroting van het ministerie van VRO.

² Wanneer effecten niet met voldoende betrouwbaarheid zijn in te schatten worden ze uitgedrukt als 'pro memorie' en geschaard onder een zogenaamde *pro memorie post*. (PM-post)

1) Het restant van de geraamde budget. (€ 103,5 mln)

In de 11^e voortgangsrapportage (VGR11) en VGR12 is een geraamd budget van € 1755,4 mln. (exclusief de PM-post marktspanning) opgenomen, waarvan € 1651,9 is toegekend. Het restant (€ 103,5 mln) was per voorjaarsnota 2024 nog niet nodig om de verplichtingen tot en met voorjaarsnota 2025 af te dekken en derhalve nog niet toegekend in 2024.

2) Een beroep op de PM-post disclaimer marktspanning.

In VGR 11 is toegelicht dat het programma in de periode 2015-2024 geconfronteerd is met een veranderde marktsituatie en forse prijsstijgingen van materieel en lonen. Daarnaast zijn ook andere elementen benoemd die specifiek voor de renovatie tot een hoger prijsniveau leiden. Met de prijsopgaven van de aannemers en de voortgang van de onderhandelingen over de contracten komt steeds meer zicht op dit prijsniveau.

Omdat de contractonderhandelingen begin 2024 nog grotendeels gestart moesten worden is in VGR11 en VGR12 de marktspanning nog als PM-post opgenomen. Deze informatie is als commercieel vertrouwelijk bestempeld en vrijgave hiervan kon op dat moment de onderhandelingspositie van de Staat kan schaden.

In VGR11 en VGR12 is aangegeven dat rekening moet worden gehouden met een bedrag van circa € 2 miljard. Naar aanleiding van deze verwachting zijn voor de Binnenhof renovatie bij voorjaarsnota 2024 middelen in de begroting gereserveerd voor het restant van de budgetraming en de marktspanning.³ De reservering voor de marktspanning is gebaseerd op de reeds opgetreden marktspanning in de periode tot 1 januari 2024. In totaal is € 2 miljard gereserveerd (prijsspeil 1 januari 2024 en exclusief de kosten voor de tijdelijke huisvestingen). Conform reguliere methodiek van activeren en afschrijven wordt dit in rekening gebracht bij de opdrachtgever. Ondanks een stijging van kosten door reguliere indexatie leidt dit nu niet tot budgettaire mutaties op de begroting door een verschuiving in de afschrijvingstermijnen, op basis van de huidige kennis, en de huidige rentestand.

Omdat het contracteren inmiddels is opgestart en begin 2026 grotendeels (exclusief AZ) zal zijn afgerond, zijn de aangegeven budgetreserveringen nodig om het komende jaar de benodigde verplichtingen aan te kunnen gaan. Bij voorjaarsnota 2025 zijn daarom de budgetreserveringen toegevoegd aan het budget voor de Binnenhof renovatie. Ook is het budget voor de renovatie opgehoogd met de jaarlijks reguliere indexatie van 2,5%. In de onderstaande tabel wordt het budget voor de renovatie weergegeven na voorjaarsnotabesluitvorming 2025.

<i>Bedragen * € 1 mln.</i>	
Budget Renovatie na VJN 2024	1.524,4
<i>Toevoeging reserveringen</i>	
Restant budgetraming	103,5
Marktspanning t/m 1-1-2024	477,6.
Totaal budget Renovatie prijspeil 1-1-2024	2.000,0
Reguliere indexering naar prijspeil 1-1-2026	82,1
Totaal budget Renovatie prijspeil 1-1-2026	2.082,1

³ Deze middelen zijn in de aanvullende post op de Rijksbegroting. De aanvullende post is het hoofdstuk waarin middelen worden gereserveerd voor maatregelen waartoe is besloten maar die in afwachting zijn van nadere uitwerking.

Het totale budget omvat ook de reserveringen voor de vergoedingen voor de tijdelijke huisvestingen gedurende de gebruiksperiode. Dit is als volgt samengevat:

<i>Bedragen * € 1 mln.</i>	
Omschrijving	Bedrag
Budget Renovatie	2082,1
Budget Tijdelijke Huisvesting	127,5
Actueel totaal budget VJN 2025/VGR 13	2.209,6

4.2 Ontwikkeling kosten

Er begint steeds meer stabiliteit te komen in het financiële beeld van de renovatie. Daartegenover staat dat er budgetspanningen blijven door onder andere de hoge inflatie, oplopende prijsontwikkeling van lonen en materialen in de bouwsector, en de veranderde krappe marktsituatie. Dit betekent dat ondanks het toegenomen budget, het risico voor het niet passend krijgen van ontwerpramingen en/of marktaanbiedingen binnen het budgettaire kader hoog blijft. Om die reden is, zoals eerder aangegeven, met de gebruikers, aannemers, architecten en ontwerpers gezocht naar opties om aanvullende versoberingen door te voeren.

Voor een deel van de complexdelen (ca 70%) zijn nu representatieve prijzen ontvangen van de aannemers. Hierover lopen onderhandelingen om tot acceptabele contractprijzen te komen. In deze onderhandelingen is nog sprake van forse verschillen tussen de prijsopgaven van de aannemers en ramingen van het programma.

De onderhandelingen over de contracten voor de Tweede Kamer, Eerste Kamer, de Raad van State en het technische deel van de kelder worden in de loop van 2025 en begin 2026 afgerond. Met het afsluiten van de contracten is naar analogie van de planning ook een belangrijk moment om de risico's te herijken. Risico's die betrekking hebben op onder andere de ontwerpfase en verkrijgen van vergunningen zullen afnemen of verdwijnen. Daarnaast zal de overeen gekomen risicoverdeling in de contracten ook gevolgen hebben voor de waardering van risico's. Paragraaf 3.4 bevat een overzicht van de huidige top 10 risico's gerangschikt op de financiële impact. Dit betreft een overzicht van de generieke risico's op programmaniveau, waarin onderliggend specifieke risico's per project zijn geclusterd met vergelijkbare gevolgen. Omdat deze generieke risico's abstract zijn geformuleerd wordt hieronder nog een nadere duiding gemaakt en de relatie gelegd met de uitvoeringsfase. Na het afsluiten van contracten blijven met name de volgende financiële risico's bepalend of de renovatie binnen het taakstellend budget gerealiseerd kan worden:

- *Onverwachtse vondsten en bouwkundige tegenvallers (risico 5) .*

Ondanks de zorgvuldig uitgevoerde onderzoeken en overige beheersmaatregelen kunnen in de realisatie tegenvallers optreden in het bouwproces die niet afgedekt kunnen worden met de daartoe bestemde risicoreserveringen. Voorbeelden hiervan zijn bijvoorbeeld dat de staat van de gebouwen slechter is dan uit onderzoeken naar voren is gekomen, of onverwachte archeologische vondsten worden gedaan tijdens de bouw.

- *De inflatie en autonome prijsontwikkeling in de bouwsector (risico 1 en 9)*

De contractprijzen worden jaarlijks geïndexeerd op basis van de algemene prijsontwikkeling in de bouwsector (BDB index). Indien deze prijsontwikkeling hoger is dan de jaarlijkse indexatie van het budget (+2,5%) dan treed opnieuw marktspanning op. Het afgelopen jaar is dit het geval geweest. De algemene prijsontwikkeling in de bouwsector is +4,3%.⁴ Met deze hoge inflatie betekent dit dat de kosten autonoom al circa € 50 mln per jaar per stijgen door de prijspeilcorrectie. Daarnaast heeft de ontwikkeling van de inflatie ook van belang voor de financieringskosten voor het RVB.

⁴ Ter illustratie: dit betreft relatieve stijging BDB kantoor onderhoud 1 jan 2024- 1 jan 2025

- *Resterende majeure onvoorziene risico's in de uitvoering. (risico 4,5 en 10)*

Hieronder vallen bijvoorbeeld:

- Ontwerpfouten,
- constructieve gebreken,
- schade in de omgeving of schade aan de monumentalen gebouwdelen,
- leveringsproblemen van materiaal,
- de invloed van eventuele (handels)oorlogen.

- *Planningsproblemen. (, risico 2, 3 en 7)*

Op het Binnenhof zijn diverse marktpartijen aan het werk op een klein oppervlak. De werkzaamheden van de verschillende uitvoeringspartijen zijn sterk met elkaar verbonden, met name op het gebied van technische installaties. Vertraging van één partij heeft invloed op de uitvoeringsplanning van de ander. Eventuele vertraging of uitloop zorgt ten minste voor een langere doorloop van onder andere algemene personeelskosten van de bouwers, het RVB en kosten van de bouwplaats zoals materieel en beveiliging. Daarnaast zijn vele andere oorzaken aan te wijzen die tot vertragingen in de uitvoering kunnen leiden, bijvoorbeeld een informatiek waarna documenten anders moeten worden gerubriceerd, inefficiënte werkwijzen/processen en eerder genoemde onverwachte gebeurtenissen of vondsten.

4.3 Aangegane verplichtingen en gerealiseerde uitgaven

Aangegane verplichtingen renovatie

Van het bij voorjaarsnota toegekende budget van de Renovatie (€ 1.524,4 mln.) is op de peildatum van deze rapportage € 536,0 mln. contractueel verplicht. De verwachting is dat na peildatum een groot contract voor de Tweede Kamer wordt vastgelegd, waarmee de bij voorjaarsnota 2024 beschikbaar gestelde verplichtingenruimte nagenoeg benut is.

Gerealiseerde uitgaven

De onderstaande tabel toont de gerealiseerde uitgaven tot nu toe, uitgesplitst voor het deel gerelateerd aan de Binnenhof renovatie en de tijdelijke huisvestingen.

<i>Bedragen * € 1 mln.</i>	
Omschrijving	t/m feb. 2025
<i>Binnenhof renovatie</i>	362,7
Tijdelijke huisvesting Eerste Kamer en Tweede Kamer	66,1
<i>Totale uitgaven</i>	428,8

Toelichting realisatie renovatie

Van de totale verplichtingen van € 536,0 mln. voor de renovatie is per eind februari 2025 € 362,7 mln. gerealiseerd ofwel betaald. De gerealiseerde uitgaven tot nu toe hebben vooral betrekking op advies- en ontwerpkosten zoals bijvoorbeeld kosten voor architecten, ingenieursbureaus, uitgevoerde onderzoeken en asbestverwijdering. Het aandeel bouwkosten is stijgend door de reeds uitgevoerde voorbereidende werkzaamheden, vooropdrachten Eerste en Tweede Kamer en de reeds gestarte werkzaamheden voor het constructieve deel van de kelder.

Toelichting uitgaven tijdelijke huisvestingen

De uitgaven voor de tijdelijke huisvesting sluiten aan bij de gebruiksvergoeding die het RVB gedurende het gebruik van deze panden in rekening brengt. Per eind februari is € 66,1 mln. van de begrootte € 127,5 mln. betaald.

De financiële risico's zijn onderdeel van de toprisico's van het programma en voor de beheersing wordt verwezen naar het onderdeel risicomanagement. (zie paragraaf 3.3)

5 Overig

5.1 Tijdelijke huisvesting Algemene Zaken

Op 21 maart 2025 is de tijdelijke huisvesting van Algemene Zaken (AZ) aan de Bezuidenhoutseweg 73 middels een sleuteloverdracht door het RVB aan AZ overgedragen. In de komende periode zal de aannemer de restpunten aanpakken. Tegelijkertijd zal de ingebruikname van het pand door AZ worden voorbereid, waarna AZ naar verwachting voor de zomer zal inhuizen.

De tijdelijke huisvesting van AZ en de hierbij horende kosten vormen geen onderdeel van het programma Binnenhof renovatie. In januari 2025 is het budget voor de tijdelijke huisvesting opgehoogd met € 24,5 miljoen. De totale investering voor de tijdelijke huisvesting op de Bezuidenhoutseweg 73 komt daarmee op € 169,5 miljoen (incl. BTW). Onderdeel van de budgettophoging zijn de meerkosten voor de realisatie van een datacenter specifiek voor AZ.

Een belangrijk deel van de aanpassingen die aan Bezuidenhoutseweg 73 zijn gedaan op het gebied van veiligheid zijn ook voor toekomstige gebruikers van de gebouwen van belang (na het vertrek van AZ als tijdelijke bewoner). Binnen de Rijksoverheid is bijvoorbeeld toenemende vraag naar staatsgeheime werkplekken. Bij het doen van deze investering is daarom niet alleen rekening gehouden met de tijdelijke huisvesting van AZ, maar is ook verder in de toekomst gekeken.

5.2 Archeologie

13^e -eeuwse opgravingen bij Stadhouderspoort

Bij de Stadhouderspoort op het Binnenhof zijn tijdens recente archeologische opgravingen unieke vondsten gedaan waaronder goed bewaard gebleven funderingen en bodenvondsten uit de 13^e eeuw. Een deel van de opgegraven funderingsresten behoort tot voorgangers van de huidige

Archeologische opgravingen funderingsresten RVB/Bart Maat

Stadhouderspoort. Ook zijn ten noorden van dit poortgebouw sporen gevonden van een smalle vleugelaanbouw en een ommuring van het middeleeuwse Hof. Twee jaar geleden werd onder de vloer van de Volle Raadzaal van de Raad van State al een kademuur uit de 13de eeuw blootgelegd. Deze kademuur stond met het poortgebouw aan het water van de gracht op het Buitenhof. Deze ontdekking helpt archeologen om een nieuw beeld te schetsen van hoe het Binnenhof zich in de 13de eeuw als grafelijke residentie heeft ontwikkeld.

Willem II en Floris V

Uit het archeologisch en bouwhistorisch onderzoek blijkt dat er ten tijde van graaf Willem II (1227 – 1257) al een eerste poortgebouw aan het Buitenhof stond. De datering van de restanten komt overeen met de bouwfase van het Rolgebouw, het alleroudste grafelijke slot van Willem II uit ca. 1250. Het Rolgebouw is het deel van de Grafelijke Zalen dat nu direct achter de Ridderzaal ligt.

Onder het bewind van zijn zoon Floris V (1254-1296) zijn verbouwingen aan het poortgebouw uitgevoerd. Ten zuiden van het poortgebouw werd een (kade)muur toegevoegd, en aan de noordzijde een smalle vleugelaanbouw ter afbakening en verdediging van het Hof.

Floris V voegt in 1289 de Hofkapel en rond 1295 de Ridderzaal toe aan het grafelijke slot. En een nieuw poortgebouw geflankeerd door een (kade)muur en een smalle vleugelaanbouw, zo blijkt nu uit de opgegraven funderingen. Het poortgebouw van zijn vader Willem II stond er pas 40 jaar. Waarschijnlijk sloot de nieuwe poort met aanbouwen qua grandeur en omvang beter aan bij de indrukwekkende Ridderzaal, toen een van de grootste gebouwen in Europa.

Bouwoffer, een zilveren munt en een reigerschedel

Bij de opgravingen is een volledig intacte drink- of schenkan van proto-steengoed gevonden. Archeologen denken dat deze kan als offer werd achtergelaten voor een voorspoedig verloop van de bouwactiviteiten. De kan is gevonden in een opgeworpen zandlichaam of -talud tussen de smalle vleugelaanbouw en de gracht aan het Buitenhof.

Een andere bijzondere vondst is een zeldzaam zilveren muntje. Deze zogenaamde 'penning' of 'kopje' draagt de beeltenis van graaf Floris V en is in de laatste fase van zijn bewind, tussen 1293 en 1296, te dateren.

Graaf Floris V. penning. Beeld: Afdeling archeologie, gemeente Den Haag

De opgegraven funderingsresten van de smalle vleugelaanbouw betreffen resten van twee afvalkelders met stortkokers. Op deze stortkokers hebben twee latrines gezeten. Daar is tussen de resten een bijna compleet schedeltje van een reiger gevonden. Reigers werden gegeten door de adel uit die tijd. Andere bijzondere vondsten zijn stukjes van een glas-in-loodraam, een stukje gebrandschilderd glas, een fragment van een drinkglas of flacon en een ijzeren beitel of priem met een handvat van hertshoorn.

Start archeologisch onderzoek bij Algemene Zaken

In september 2024 zijn de grondwerkzaamheden aan de achterkant van de Ridderzaal gestart. Archeologen van de gemeente Den Haag kijken hier mee bij de funderingsonderzoeken en het verwijderen van kabels en leidingen. De verwachting is dat er achter de Grafelijke Zalen opnieuw interessante vondsten zullen worden gedaan zoals laatmiddeleeuwse funderingen, vloeren en putten. Er is zelfs een kans dat er sporen uit de prehistorie worden ontdekt.

Toen het Binnenhof nog bewoond werd door de graven van Holland, in de periode vanaf 1229, werd het gebied achter de Ridderzaal het 'Achterhof' genoemd. Het was het woongedeelte van de adellijke families en het gebied werd uitgebouwd tot een zelfvoorzienend Hof. Zo werden er moestuinen en bloementuinen aangelegd, was er een slachterij, een bakkerij, een washuis en een bierbrouwerij. Om de Hofvijver van vers en schoon water te voorzien, werd een aftakking van de Haagse Beek gemaakt, die het water uit de duinen bij Kijkduin naar het Binnenhof leidde. In 1500 werd er naast de Ridderzaal zelfs een 'Caetsbaan' aangelegd, een voorloper van de tennisbaan.

Hopelijk leidt het nieuwe archeologische onderzoek tot beter begrip van hoe de graven hun privéterrein in de Middeleeuwen hebben ingericht en gebruikt.

Prent van het Binnenhof door C. Bos uit 1616. Beeld: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

5.2 communicatie

Door middel van communicatie beoogt het programma publiek en de omgeving te informeren over de werkzaamheden maar ook te betrekken bij het bijzondere complex en de eeuwenoude geschiedenis. Naast eigen communicatiekanalen zoals de website [www.binnenhofrenovatie](http://www.binnenhofrenovatie.nl), de social media accounts en de diverse mailings, nieuwsbrieven en informatiebijeenkomsten Onderstaand een overzicht van het afgelopen half jaar.

Ondertussen aan de Hofvijver

Op 13 december 2024 werd de 10^e aflevering van Ondertussen aan de Hofvijver uitgezonden op NPO 2. Op 14 december was de spin-off de 'De kunst van het Binnenhof' te zien. In deze serie staat presentator Splinter Chabot stil bij de grootste kunstwerken van het Binnenhof.

Informatiecentrum

Om de bezoekersstromen in de Haagse binnenstad op peil te houden heeft het Rijksvastgoedbedrijf, conform afspraak met de gemeente Den Haag een tijdelijk informatiecentrum gerealiseerd. Vanwege het 1-jarige jubileum is de collectie van het gratis Informatiecentrum Binnenhofrenovatie aan de Plaats 22 uitgebreid met nieuwe vondsten. Eén van die vondsten bestaat uit twee 14e -eeuwse leeuwenbotten die tijdens archeologische opgravingen zijn opgegraven. Gemiddeld trekt het centrum een kleine 2000 bezoekers per maand, waaronder veel binnen- en buitenlandse toeristen maar ook veel bezoekers uit Den Haag en omgeving.

Informatiemarkt

Tijdens de informatiemarkten krijgt de omgeving en het bredere publiek de mogelijkheid om presentaties bij te wonen over onderdelen van de renovatie. Zo werden de ruim driehonderd bezoekers bezochten op 18 november in cultuurcentrum Amare via de diverse stands en presentaties geïnformeerd over de voortgang van de renovatie. Er werd opnieuw veel informatie gedeeld over (dak)leien in alle soorten en maten, ontwerpen voor de buitenruimte en de plannen voor de verschillende gebouwen. Ook konden bezoekers met behulp van een VR-bril de nieuwe publieksentree van de Tweede Kamer verkennen.

Open Monumentendag

Het Binnenhof was 14 september weer open voor bezoekers. Het totale aantal van 2800 tickets voor Open Monumentendag 2024 was in een paar dagen volgeboekt. De route voerde dit jaar door de Grafelijke Zalen en het Tweede Kamercomplex. Deze openstellingen dragen bij aan het op peil houden van de bezoekersstromen in de Haagse binnenstad en bieden een mogelijkheid om het bredere publiek een blik achter de schermen te geven bij de renovatie.

5.3 Omgeving

In de 12de voortgangsrapportage is toegelicht dat de ambities van de gemeente, omgeving en het Rijksvastgoedbedrijf om de communicatie te optimaliseren en structuur en invulling te geven aan de programmering en de kwaliteit van de openbare ruimte te waarborgen zijn vastgelegd in de publicatie 'Kom Binnenhof!'.

Uitzichtpunt

Het uitzichtpunt dat een van de onderdelen is die het Rijksvastgoedbedrijf heeft gerealiseerd om de bezoekersstromen op peil te houden is een ware publiekstrekker. Gezien het grote aantal bezoekers (inmiddels meer dan 300.000) zullen kleinere werkzaamheden aan het uitzichtpunt worden uitgevoerd om de toegang van bezoekers te kunnen verbeteren.

Werkgebied Hofvijver

Het aanzicht van het Binnenhof trekt jaarlijks vele toeristen en is veel gefotografeerd. Vanwege de vochtproblemen in de gebouwen en bouwwerkzaamheden aan funderingen en gevels is een strook Hofvijver drooggelegd en tijdelijk ingericht als bouwplaats. Met damwanden wordt een strook van 15 meter breed en 180 meter lang afgezet. De ontwerpen en noodzaak van deze tijdelijke maar complexe en in het oog springende constructie zijn half januari toegelicht aan (lokale) pers, omwonenden en belanghebbenden.

Bouwkeet en Binnenhof Buitenkunst op het Plein

De omgeving van het Binnenhof blijft aantrekkelijk voor omwonenden, ondernemers en publiek. In een participatietraject met de omgeving is daarom een spectaculaire 'aankleding' van de bouwkeet op Het Plein gerealiseerd. Het steigerdoek met bomenprint verbergt de 9 meter hoge bouwkeet. In maart en april hebben vijf Haagse street artists live op het Plein gewerkt aan het kunstproject op

de bouwschutting van het Plein. De street artists hebben zich laten inspireren door de kunstcollecties van vijf Haagse musea. Met dit nieuwe kunstproject Binnenhof Buitenkunst is een unieke samenwerking ontstaan tussen The Hague Street Art en vijf Haagse topmusea.

Buitenkunst op het Plein

Bouwschuttingen Lange Poten

Voor de veiligheid op de bouwplaats en voor een veilige openbare ruimte zijn rondom de hele bouwplaats bouwschuttingen geplaatst. Voor de bouwschuttingen op de Lange Poten heeft ook een participatietraject plaatsgevonden met als resultaat het ontwerp van 'een straat in een straat', waardoor de bouwschuttingen niet 3 maar 6 meter hoog zijn geworden. De bouwschutting in de Lange Poten is in het najaar van 2024 geplaatst. Het plaatsen van de benodigde staalconstructie en de houten panelen is in verband met de veiligheid in de nacht uitgevoerd. Er is een nieuwe verlichting aangebracht om de Lange Poten s' avonds en in de nacht voldoende te verlichten.

Bouwschutting Lange Poten

Isolatieglas woningen Lange Poten

De werkzaamheden aan het Binnenhof aan de Lange Poten zullen meerdere jaren in beslag nemen en brengen ook geluidhinder met zich mee. Aan pandeigenaren en beheerders van woningen met ramen aan de zijde van de Lange Poten is er gedurende de rapportageperiode een vergoedingsregeling ingezet voor het plaatsen van isolatieglas. Enkele eigenaren hebben gebruik gemaakt van de regeling.

Omgevingsonderzoek

Eind 2024 is weer onderzoek naar de beleving van bewoners, bedrijven en organisaties in de omgeving van het Binnenhof gedaan. De resultaten van de 4-meting zijn gepubliceerd en laten ten opzichte van het najaar 2023 een licht toegenomen tevredenheid zien over de renovatiewerkzaamheden. Vooral de informatievoorziening wordt positief gewaardeerd. Voor 2025 zal er 1 keer per jaar een kwantitatief onderzoek worden gehouden en 1 keer per jaar een kwalitatief onderzoek.